UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI IN GREMIUM 19/2025
Studia nad Historią, Kulturą i Polityką DOI 10.61826/ig.vi20.477 ISSN 1899-2722
s. 45-59

Joanna Wilimowska
Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0003-0074-0968

ŹRÓDEŁ NIGDY ZA WIELE! O WYZWANIACH I INTERDYSCYPLINARNOŚCI W BADANIACH NAD AKTYWNOŚCIĄ KAPŁANÓW W EGIPCIE PTOLEMEJSKIM

Wstęp

Badacze antyku nieustannie zmagają się z niedostatkiem źródeł, między innymi dlatego, że wiele tekstów spisanych w starożytności przepadło, a spora część z tych, które się zachowały jest fragmentaryczna. Jednak niektóre epoki oraz regiony są lepiej udokumentowane od innych. Historycy dziejów starożytnego Egiptu, zwłaszcza ci, którzy skupiają swoje prace na okresie grecko-rzymskim, znajdują się w uprzywilejowanej pozycji w porównaniu do swoich kolegów prowadzących badania nad innymi regionami świata starożytnego. Badacze Egiptu ptolemejskiego i rzymskiego mają do dyspozycji wyjątkowo obfitą bazę źródłową, obejmującą różne kategorie, które nierzadko są bardzo liczne. Unikalną kategorią źródeł są papirusy i ostraka, które poza kilkoma wyjątkami nie są spotykane poza Egiptem. Oprócz papirusów baza źródłowa z Egiptu obejmuje również inskrypcje, teksty literackie, imponujący materiał archeologiczny oraz numizmatyczny. Każda z tych kategorii dostarcza informacji na inne tematy, pozwalając na przebadanie różnych aspektów, często jednak poszczególne kategorie wzajemnie się uzupełniając. Z tego powodu do uzyskania kompletnych wyników istotne jest przeanalizowanie każdej grupy źródeł. Co ważne, źródła pisane pochodzące ze starożytnego Egiptu są również zróżnicowane pod względem językowym. Teksty stanowiące bazę źródłową dla dziejów historii Egiptu zostały spisane między innymi w różnych wariantach pisma języka egipskiego (hieroglify, hieratyka oraz demotyka) oraz Grece, która zdominowała administrację Egiptu w okresie ptolemejskim. Spora grupa tekstów z Egiptu spisana została również po koptyjsku, który stopniowo rozwijał się i zyskiwał popularność od około III w. n.e. Ponadto materiał z Egiptu obejmuje teksty spisane po łacinie, aramejsku oraz w innych językach semickich, są one mniej liczne niż teksty greckie czy egipskie.

Ze względu na wyjątkową bazą źródłową, Egipt stanowi modelowy przykład tygla badawczego, w którym konieczne jest odwoływanie się do metod używanych przez różne dyscypliny: historię, papirologię, epigrafikę, egiptologię, filologię klasyczną

czy też archeologię. Celem niniejszego artykułu będzie zaprezentowanie możliwości jakie oferuje zróżnicowana baza źródłowa w badaniach nad dziejami starożytnego Egiptu, z uwzględnieniem problemów i wyzwań, z jakimi należy się mierzyć w ich trakcie. Powyższe aspekty zostaną omówione w odniesieniu do materiału źródłowego epoki ptolemejskiej oraz na podstawie wstępnych rezultatów projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, który poświęcony jest personelowi świątyń za panowania dynastii Ptolemeuszy w Egipcie[1]. Wspomniany projekt ma na celu przebadanie pozareligijnych aspektów funkcjonowania kapłanów i świątyń, w tym 1) hierarchii świątynnej, 2) organizacji i administracji świątynnej, 3) pozycji społecznej kapkanów (m.in. poprzez wykorzystanie analizy sieci społecznych), a także 4) status ekonomiczny pracowników świątyń (majątek, źródła przychodów, wydatki i transakcje finansowe). W związku z tym dyskusja zaprezentowana w niniejszym artykule będzie skupiała się na źródłach do poznania aktywności kapłanów w Egipcie ptolemejskim, które rzucają światło przede wszystkim na ich pozycję społeczno-ekonomiczną. Do źródeł wykorzystywanych w badaniach prowadzonych w ramach projektu należą papirusy, ostraka, inskrypcje, teksty literackie oraz materiał archeologiczny. Największym wyzwaniem w badaniach prowadzonych z wykorzystaniem tych źródeł jest konieczność korzystania z metod używanych przez kilka dyscyplin i integracja informacji dostarczanych przez ten materiał. Kluczowa jest tu przede wszystkim umiejętność czytania oraz analiza tekstów egipskich spisanych demotyką egipską. W przypadku badań nad dziejami starożytnego Egiptu (w tym również okresu hellenistycznego) interdyscyplinarne podejście gwarantuje uzyskanie rzetelnych rezultatów.

Papirusy i ostraka

Informacje na temat aktywności personelu świątyń w Egipcie przekazywane są przede wszystkim przez papirusy i ostraka o charakterze nieliterackim, które stanowią najważniejszą kategorię źródeł używanych do rekonstrukcji historii społecznej i gospodarczej zarówno w epoce ptolemejskiej, jak i w czasach rzymskich. Materiał papirologiczny datowany precyzyjnie na okres ptolemejski jest liczny, obejmuje ponad 21 tysięcy tekstów, a wraz z dokumentami, w stosunku do których badacze sugerują szerszą i mniej precyzyjną datację przypadającą w całości lub częściowo na okres ptolemejski, materiał ten stanowi grupę około 28 tysięcy tekstów[2]. Papirusy i ostraka ze względu na swój

[1] Niniejszy artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego pt. *Kapłani i personel świątyń w Egipcie ptolemejskim. Aspekty społeczne i gospodarcze* sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach grantu Sonatina 4 (UMO-2020/36/C/HS3/00261).

[2] Portal Trismegistos, który zbiera metadane na temat tekstów ze starożytnego Egiptu (przede wszystkim od 800 p.n.e. do 800 n.e.) zawiera informacje na temat 18 305 papirusów i 10 043 ostrak,

oficjalny charakter tworzą wyjątkową kategorię źródeł, która umożliwia przebadanie wielu aspektów życia codziennego, dokumentuje relacje społeczne, gospodarcze, administrację, prawo oraz życie prywatne i rodzinne. Żaden inny region nie dysponuje źródłami, które pozwalałyby na przebadanie tych aspektów w takim zakresie, jak to jest możliwe w przypadku Egiptu.

Materiał papirologiczny datowany na okres ptolemejski jest zróżnicowany pod względem językowym. Wraz z objęciem władzy przez dynastię Ptolemeuszy, Greka została wprowadzona do administracji publicznej i oprócz języka egipskiego zapisywanego Demotyką stała się oficjalnym językiem monarchii. Greka stopniowo wypierała język egipski, zwłaszcza w dokumentach oficjalnych, tego powodu papirusy greckie stanowią najliczniejszą grupę papirusów, a do tej pory zostało opublikowanych 10 815 tekstów greckich, co stanowi 68,5% wszystkich papirusów datowanych na okres ptolemejski. Teksty egipskie zapisywane pismem demotycznym tworzą drugą największa pod względem liczebności kategorię obejmując 3425 tekstów opublikowanych do tej pory, co stanowi prawie 22% wszystkich tekstów. Widoczna dysproporcja pomiędzy liczbą tekstów greckich a demotycznych wynika z jednej strony z faktu, że w okresie ptolemejskim częściej pisano po grecku. Z drugiej strony, powyższe liczby odnoszą się do tekstów, które zostały opublikowane. Przewaga dokumentów greckich wynika również z faktu, że teksty greckie były i są częściej publikowane przez papirologów, wśród których znajomość Greki jest powszechna. Podczas gdy papirolodzy, potrafiący czytać teksty demotyczne, stanowią nadal niewielką grupę uczonych[3].

W badaniach nad aktywnością personelu świątynnego podstawową grupę źródeł stanowią dokumenty oficjalne lub półoficjalne będące wytworem administracji ptolemejskiej lub świątynnej. Wykorzystywany materiał papirologiczny obejmuje również dokumenty prywatne, np. listy, memoranda. Teksty spisane egipskim pismem demotycznym w dużej części zostały sporządzone na użytek kapłanów. Dostarczają one informacji na rożne tematy związane z funkcjonowaniem świątyń i aktywnością kapłanów, takich jak: tytuły i funkcje kapłanów, ich pozareligijna aktywność, relacje społeczne, majątek i transakcje finansowe oraz życie osobiste. Wielu z tych informacji próżno szukać w tekstach greckich, które były sporządzane głównie przez administracje publiczną. Teksty demotyczne wytworzone w kręgach świątynnych pozwalają dokładniej przyjrzeć się funkcjonowaniu kapłanów i organizacji świątyń i ich własnej perspektywy. Sprawia to, że materiał demotyczny stanowi najistotniejszą grupę źródeł

---

co do których sugeruje się datowanie na okres ptolemejski, wśród tej grupy 15 865 papirusów oraz 5971 ostrakonów można precyzyjnie datować na okres ptolemejski, w pozostałych przypadkach datacja jest niepewna: trimegistos.org [dostęp: 09.2024].

[3] M. Depauw, *A Companion to Demotic Studies*, Bruxelles 1997, s. 33-47; trismegistos.org [dostęp: 09.2024].

w omawianym projekcie. Paradoksalnie jednak, w wielu ważnych publikacji, które do tej pory ukazały się na temat kapłanów w Egipcie ptolemejskim, włączając w to fundamentalną pracę Waltera Otto, analiza oparta jest głównie o materiał grecki[4]. W swojej pracy poświęconej znaczeniu źródeł egipskich w badaniach nad gospodarką świątynną, Jan Quaegebeur podkreśla konieczność integracji źródeł greckich oraz egipskich w celu uzyskania rzetelnych rezultatów[5]. W omawianym projekcie wykorzystano zarówno źródła egipskie, jak i greckie, dzięki czemu udało się poczynić ustalenia dotyczące liczebności kapłanów, zidentyfikować różne tytuły i funkcje pełnione przez personel świątyń oraz w niektórych przypadkach zrekonstruować organizację świątyń lub konkretnego kultu.

Liczebność kapłanów

Badacze Egiptu grecko-rzymskiego w swoich pracach starali się oszacować ogólną liczbę kapłanów. Jeżeli chodzi o okres ptolemejski, to szacuje się, że mogli oni stanowić około 10% społeczeństwa egipskiego, co wskazuje na liczną grupę[6]. Istotnych informacji na ten temat dostarczają różnego rodzaju rejestry i spisy ludności oraz grup zawodowych tworzących kategorie fiskalne. Dokumenty te sporządzane były najczęściej w celach podatkowych. Niektóre z nich przekazują dokładne dane o liczebności poszczególnych zawodów kapłańskich. Wysoka liczba kapłanów na ogół wskazuje na popularności konkretnego kultu lub bóstwa na terenie, którego dotyczył rejestr. Przynależność do kapłańskiej kategorii fiskalnej wiązała się z ulgami podatkowymi i często zabiegano, aby zostać do niej przypisanym. Z tego powodu do niektórych liczb należy podcho-

[4] W. Otto, *Priester und Tempel im Hellenistischen Ägypten*, 2 vol., Leipzig-Berlin 1905-1908; publikacje na temat świątyń i kapłanów, które uwzględniają zarówno materiał grecki, jak i egipski, to np.: S. Sauneron, *The Priests of Ancient Egypt. New Edition*, tłum. D. Lorton, Ithaca-London 2000; J.A.S. Evans, *A Social and Economic History of an Egyptian Temple in the Greco-Roman Period*, „Yale Classical Studies" 1961, 17, s. 143-283; W. Huss, *Der Makedonische König und die Ägyptischen Priester. Studien zur Geschichte des Ptolemaiischen Ägypten*, Stuttgart 1994; G. Gorre, L*es relations du Clergé Égyptien et des Lagides d'après les srouces privées*, Leuven 2009; M. Schentuleit, *Organization of the priesthood in Soknopaiou Nesos. Transition between the Ptolemaic and Roman periods*, [w:] *Soknopaios. The Temple and Worship. Proceeding of the First Round Table of the Centro di Studi Papirologici of Università del Salento, Lecce – October 9th 2013*, red. M. Capasso, P. Davoli, Lecce 2015, s. 167-185; M.-P. Chaufray, *La fonction du lesonis dans les temples Egyptiens de L'epoque Saite a L'epoque Ptolemaique* (*Studia Hellenistica* 61), Leuven 2023; J.H. Johnson, *The Role of the Egyptian Priesthood in Ptolemaic Egypt*, [w:] *Egyptological Studies in Honor of Richard A. Parker Presented on the Occasion of His 78th Birthday*, red. L.H. Lesko, Hanover-London 1986, s. 70-84.

[5] J. Quaegebeur, *Documents Égyptiens et Rôle Économique du Clergé en Égypte Hellénistique*, [w:] *State and Temple Economy in the Ancient Near East*, red. E. Lipiński, Leuven 1979, s. 505-515.

[6] D. Hobson, *Greeks and Romans at Soknopaiou Nesos*, [w:] *Proceedings of the XVI International Congress of Papyrology*, red. R.S. Bagnall, G.M. Browne, A.E. Hanson, L. Koenen, Chico 1981, s. 389-403; W. Clarysse, D.J. Thompson, *Counting the People in Hellenistic Egypt*, vol. 2: *Historical Studies*, Cambridge 2006, s. 177-186.

dzić z ostrożnością, ponieważ do poszczególnych grup zaliczano również osoby, które pełniły swoją funkcję tymczasowo, np. podczas świąt.

Jako przykład można przywołać rejestr podatkowy datowany na 229 p.n.e. (P. Count 2) datowany na 229 r. p.n.e.[7] Dokument ten dotyczył okręgu podatkowego prawdopodobnie obejmującego kilka wsi. Zawiera on kilka grup kapłańskich, które stanowią równocześnie kategorie fiskalne, wraz z dokładną liczbą osób należących do danej kategorii. Najliczniejszą grupę obejmującą 232 osoby, tworzą „słudzy" (sḏm) ibisów, co potwierdza popularność kultu ibisów, który wraz z innymi kultami zwierzęcymi jest bardzo dobrze poświadczony na terenie całego Egiptu. Kult zwierząt zyskiwał na znaczeniu stopniowo od okresu późnego, a jego rozkwit przypada na okres grecko-rzymski[8]. W P. Count 2 pod względem liczebności wyróżniają się również dwie inne grupy: a) *pastophoroi* (172 osób), którzy prawdopodobnie pełnili funkcję odźwiernych w świątyniach oraz b) *isionomoi* (167 osób), czyli „opiekunowie świątyni Izydy". *Pastophoroi* są kapłanami niższego szczebla i są oni poświadczeni w wielu kultach na terenie Egiptu. Ich popularność może wynikać z faktu, że ta grupa pojawiała się w kilku świątyniach na omawianym terenie[9]. Wysoka liczba kapłanów *isionomoi* związana jest z faktem, że w okresie ptolemejskim wzrosła popularność kultu Izydy, co również potwierdza materiał archeologiczny w postaci zachowanych kapliczek i świątyń bogini. Kapłani, którzy pełnili tę funkcję byli odpowiedzialni za utrzymanie miejsc poświęconych Izydzie w dobrej kondycji i odprawianie tam codziennych rytuałów[10]. P. Count 2 poświadcza też w tym okręgu obecność wielu kapłanów związanych z kultem Sobka, np. tekst wymienia 131 kapłanów określanych tytułem *theagoi* Sobka. Niniejszą funkcję można przetłumaczyć jako „ci, którzy noszą (wizerunki) boga Sobka", kapłani, którzy ją sprawowali byli prawdopodobnie odpowiedzialni za transport zmumifikowanych świętych krokodyli w trakcie uroczystości i rytuałów związanych z pochówkiem[11]. Oaza Fajum, skąd pochodzi omawiany dokument, była centrum kultu boga Sobka,

---

[7] W. Clarysse, D.J. Thompson, *P. Count 2 Continued: A Ptolemaic Population Register from the Arsinoite Nome*, [w:] *Hieratic, Demotic and Greek Studies and Text Editions. Festschrift in Honour of Sven P. Vleeming (P.L.Bat. 34)*, red. K. Donker van Heel, F.A. Hoogendijk, C.J. Martin, Leiden 2018, s. 162-189.

[8] D. Kessler, A.H. Nur el-Din, *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*, [w:] *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, red. S. Ikram, Cairo-New York 2005.

[9] F. Hoffmann, J.F. Quack. *Pastophoros*, [w:] *A Good Scribe and Exceedingly Wise Man: Studies in Honour of W.J. Tait*, red. A.M. Dodson, J. J. Johnston, W. Monkhause, London 2014, s. 127-154; S.E. Thomas. *The Pastophorion Revisited: Owners and Users of „Priests' Houses" in Ptolemaic Pathyris and Elsewhere in Egypt*, „Journal of Egyptian Archaeology" 2014, 100, p. 111-132.

[10] M. Depauw, *The Isionomos and In-wwy*, [w:] *Egyptian Religion: The Last Thousand Years*, red. W. Clarysse, A. Schoors, H. Willems, Leuven 1998, s. 1131-1153

[11] P. Dils, *Les ṯ³j (n³) ntr.w ou θεαγοὶ Fonction Religieuse et Place dans le vie Civile*, „Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale" 1995, 95, s. 153-171.

dlatego też nie dziwi duża liczba jego kapłanów na tym terenie[12]. Dokument ten wymienia też inne, mniej liczne kategorie kapłańskie tancerze świątynni (ṯnf, 87 osób), kapłani nazywani „ludźmi Anubisa" (rmt ỉnpw, 67). Co ważne, wydaje się, że wszystkie grupy, które zostały uwzględnione w tym dokumencie, jeżeli chodzi o ich pozycje w hierarchii świątynnego, kategorie kapłanów niższego szczebla. Obecność prawie wyłącznie niższego kleru w okręgu podatkowym, którego dotyczył dokument, mogła wynikać z faktu, że na tym terenie nie było dużych i ważnych sanktuariów, w których urzędy piastowane piastowaliby wysocy rangą kapłani. Pomimo tego, liczba kapłanów zarejestrowanych na tak małym terenie jest imponująca i wskazuje zarówno na popularność poszczególnych kultów i stopień zaangażowania lokalnej społeczności w sprawy kultowe. Omawiany dokument dotyczy małego okręgu podatkowego, ale może on odzwierciedlać też obraz całego społeczeństwa, dając wiedzę o tym, jak szeroki i liczny był stan kapłański w okresie ptolemejskim.

Tytuły i zawody kapłańskie

Źródła wspominają wiele tytułów i zawodów kapłańskich, które poświadczone są w świątyniach różnych kultów na terenie całego Egiptu. Niektóre z nich są charakterystyczne dla danego bóstwa (lub bóstw), np. tancerz (ṯnf) jest poświadczony prawie wyłącznie w kulcie Bastet. Inne, jak np. wspomniany *pastophoros*, pojawiają się w różnych świątyniach[13]. Analiza tytułów i innych określeń opisujących funkcje kapłańskie jest ważna z punktu widzenia rekonstrukcji hierarchii świątynnej. Świątynie, poza swoją główną funkcją, jaką jest sprawowanie kultu, prowadziły również działalność pozareligijną. Źródła dostarczają wzmianek na temat kapłanów pełniących funkcje administracyjne, jak i personelu świeckiego, np. tkacze, murarze. Zidentyfikowanie tych funkcji jest istotne, ponieważ pomaga nam zrozumieć, w jaki sposób funkcjonowały świątynie.

Tytuły i funkcje odnoszące się do personelu świątynnego są poświadczone zarówno przez materiał grecki, jak i egipski. Zatem terminy, które muszą zostać poddane analizie, zachowane są w rożnych językach, co stanowi jedno z wyzwań w tych badaniach. W wielu przypadkach, znamy wyłącznie grecki lub egipski tytuł odnoszący się do konkretnej funkcji. Czasami jednak analiza źródeł pozwala na ustalenie odpowiedników w obu językach dla danej funkcji. Zadanie to jest utrudnione ze względu na różniącą się specyfikę obu języków. W tekstach greckich kapłani opisywani są zazwyczaj

[12] M. Zecchi, *Sobek of Shedet. The Crododile God in the Fayyum in the Dynastic Period*, Todi 2010.

[13] Np. P. Köln Gr. XV 594 (Tanis, 202 lub 178 r. p.n.e.); J. Quaegebeur, *Le terme Tnf(j) „danseur" en démotique*, [w:] *Grammata Demotica. Festschrift für Erich Lüddeckens zum 15. Juni 1983*, red. H.-J. Thiessen, K.Th. Zauzich, Würzburg 1984, s. 157-170; W. Clarysse, P.J. Sijpesteijn, *A Letter from a dancer of Boubastis*, „Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete" 1995, 41, s. 56-61.

krótkim tytułem, po którym czasem następuje imię bóstwa. Prawdopodobnie przez brak właściwiej terminologii tytuły kapłanów kultów egipskich nie są bezpośrednio tłumaczone w Grece. W dokumentach oddaje się je za pomocą słowa ἱερεὺς, który był ogólnym terminem wskazującym, że dana osoba sprawowała funkcję w świątyni. Tytuły w tekstach egipskich są długie, skomplikowane i opisowe, ale na ich podstawie możliwie jest dokładne wskazanie funkcji jaką dany kapłan sprawował i często pomagają też ustalić, jakie obowiązki wiązały się z pełnieniem danego urzędu.

Przeprowadzona analiza greckich i egipskich tytułów w kilku przypadkach pozwoliła na ustalenie greckich i egipskich tytułów odnoszących się do tej samej funkcji. Kult świętych ibisów jest jednym z najlepiej poświadczonych kultów zwierzęcych w Egipcie. W kulcie ibisów poświadczonych jest kilka funkcji kapłańskich, ale dzięki temu, że zachowało się wiele źródeł na ten temat w większości przypadków identyfikacja odpowiedników dla danej funkcji w obu językach nie przysparza problemów. Dla przykładu, w stosunku do kapłana, który był odpowiedzialny za hodowle i karmienie ptaków w źródłach egipskich używano tytułu sḏm pꜣ hb(w), „sługa ibisów", podczas gdy w greckim tekście ten kapłan określany jest tytułem ἰβιοβοσκός[14].

Źródła demotyczne wspominają również inną grupę związaną z kultem ibisów, która jest dużo rzadziej poświadczona niż wspominani powyżej „słudzy ibisów". W wersji egipskiej ten tytuł zapisuje się jako swrd pꜣ hb, co można przetłumaczyć jako „opiekunowie ibisów". Na obowiązki tych kapłanów światło rzucają dwa listy pochodzące z okolic Hermopolis[15]. W listach tych zawarta jest skarga kapłana, który nosił tytuł swrd pꜣ hb. Dowiadujemy się, że został on wysłany do prowincjonalnej kaplicy, gdzie miał zabalsamować i pochować ibisy. Niestety po przybyciu na miejsce został zaatakowany i pobity przez członków miejscowej rodziny kapłańskiej, która zarządzała kaplicą. Dzięki tym listom można było ustalić, że „opiekunowie ibisów" zajmowali się mumifikacją oraz rytuałami pogrzebowymi związanymi z pochówkiem świętych ptaków. W dokumentach greckich ta funkcja określana jest za pomocą tytułu ἰβιοτάφος[16].

---

[14] Np. P. Count 4, l. 145 = P. Lille Dem. III 101 (Krokodilopolis, 254-231 r. p.n.e.); P. Petrie III 87 (Gurob, 266-265 r. p.n.e. lub 228-227 r. p.n.e.; K.A.D. Smelik, *The cult of the ibis in the Graeco-Roman period*, [w:] *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain* [= *Studies in Hellenistic Religions* 78], red. M.J. Vermaseren, Leiden 1976, s. 225-243; J. Wilimowska, *Sacred Animal Cult Workers in the Ptolemaic Fayum*, „Journal of Juristic Papyrology" 2020, 50, s. 278-283; 289-290.

[15] P. Louvre E.3333 i P.Louvre E.3334 (Hermopolis, 332-200 r. p.n.e.); J.D. Ray, *The complaint of Herieu*, „Revue Égyptologique" 1977, 29, s. 97-116; tytuł ten pojawia sie również w rejestrach podatkowych, np.: P. Count 2 = B.L.Bat. XXXIV 23, col.xxiii, l.548 (229 r. p.n.e.); P. Count 8, l.8 (243-217 r. p.n.e.); teksty te wspominają jednak liczbę osób przynależących do tej kategorii i nie informują, jakie obowiązki wiązały się z pełnieniem tej funkcji.

[16] J. Wilimowska, *op. cit.*, s. 290-291.

Źródła z epoki ptolemejskiej poświadczają wiele innych tytułów i funkcji sprawowanych na terenie świątyń. Powyższe przykłady zostały przytoczone w celu zademonstrowania, w jaki sposób może zostać wykorzystany materiał papirologiczny i przybliżenia problemów, z jakimi przychodzi się zmierzyć w trakcie identyfikacji funkcji świątynnych. Do tej pory kompletna lista zawodów kapłańskich została opublikowana w III i IX tomie serii pt. *Prosopographia Ptolemaica*[17]. Jak do tej pory, jest to najbardziej kompletna i rzetelna baza kapłanów i ich funkcji w Egipcie ptolemejskim, jednak ze względu na upływ czasu i pojawienie się nowych edycji papirusów nie prezentuje już aktualnego stanu wiedzy.

Organizacja kultu

Papirusy i ostraka dostarczają również informacji na temat pozareligijnej działalności świątyń i tego, jak funkcjonowały różne kulty. Dobrym przykładem jest demotyczne archiwum Hora z Sebennytos, które stanowi główne źródło na temat organizacji kultu świętych ptaków w nekropolii memfickiej[18]. Hor pełnił funkcje sekretarza kultu, ale równocześnie, jak sam o sobie mówił, był pastoforem Izydy (παστοφόρος τῆς [Ἴσιο]ς)[19]. Pełnił więc podwójną funkcję religijną – jako pastofor oraz administracyjną, jako sekretarz kultu. Większość tekstów z archiwum dotyczy kultu ibisów, jednak część dokumentów zawiera również wzmianki o sokołach, co sugeruje, że na terenie nekropolii memfickiej oba kulty sprawowane były wspólnie. Jak pokazują źródła z innych regionów, połączenie kultu ibisów i sokołów było popularnym zjawiskiem, np. na terenie Fajum poświadczeni są kapłani, którzy równocześnie sprawowali swoje urzędy w obu kultach[20]. Co ważne, praca na rzecz kultu świętych zwierząt obejmowała nie tylko czynności rytualne, ale również takie, które wiązały się z hodowlą tych zwierząt (karmienie, pojenie, dbanie o ich dobry stan). Możliwe jest, że takie połączenie kultów w przypadku ibisów i sokołów, wynikało ze względów pragmatycznych, ponieważ opieka nad ptakami wyglądała podobnie, więc jedna osoba mogła zajmować się zarówno ibisami, jak i sokołami.

Archiwum Hora rzuca światło na personel zajmujący się świętymi ptakami. Wymienieni są w nim kapłani „opiekunowie" (sḏm), do ich obowiązków należała prawdopodobnie opieka nad zwierzętami za ich życia, byli to więc hodowcy zwierząt. Swoje obwiązki sprawowali w turach i byli podzieleni na fyle, co jest cechą charak-

[17] W. Peremens, E. Van't Dack, *Prosopographia Ptolemaica III. Le Clergé, le notariat, les tribunaux nos 4984-8040*, Lovanii 1956. (= *PP* III); W. Clarysse, *Prosopographia Ptolemaica IX. Addenda et corrigenda au volume III (1956)*, Lovanii 1981. (=*PP* IX).

[18] O. Hor (Memphis, 199-140 r. p.n.e.).

[19] O. Hor Gr. C. (170-163 r. p.n.e.).

[20] P. Turku 2 + P. Turku 3 Ro = SB XXII 15545 = SB XXII 15546 (Theadelpheia, 146 r. p.n.e.).

terystyczną dla funkcji kapłańskich, zatem nie ma wątpliwości, że „opiekunowie" stanowili kategorię kapłanów. Na czele tej grupy, jak też i innych grup kapłańskich, stał kapłan lesonis (mr šn), który był liderem zarządzającym świątynią i pełnił głownie funkcje administracyjne. Teksty z archiwum Hora zawierają wzmiankę o jakiejś radzie starszych (Βουλευταὶ ἱερεῖς), której zadaniem było zapewne wspieranie lesonisa. Kapłani otrzymywali zapłatę za swoje usługi, w postaci zarówno pieniędzy, jak i jedzenia, na przykład za bandażowanie ptaków otrzymywali jedną sztukę srebra[21].

W archiwum można również znaleźć opisy miejsc związanych z kultem. Jednym z nich jest miejsce zwane kaplicą narodzin, w której ptaki się wykluwały i były hodowane. Dokumenty wspominają też ziemię, którą uprawiano, żeby uzyskać jedzenie dla ptaków[22]. Ptaki były prawdopodobnie hodowane, a potem zabijane, mumifikowane i przeznaczane na sprzedaż jako wota, głównie dla pielgrzymów. Na terenie nekropolii memfickiej znaleziono tysiące zmumifikowanych ptaków oraz innych świętych zwierząt[23]. Jak informują teksty należące do archiwum Hora, ptaki były mumifikowane i transportowane do miejsca spoczynku w uroczystej procesji, w której uczestniczyli pracownicy nekropolii i prawdopodobnie również wierni. Z dokumentów tych wyłania się więc obraz bardzo dobrze zorganizowanego kultu. Bez wątpienia kult ibisów jest najlepiej udokumentowanym kultem zwierzęcym w Egipcie, a jego funkcjonowanie udało się zrozumieć dzięki tekstom pochodzącym z archiwum kapłana Hora.

Inskrypcje

Materiał epigraficzny, chociaż mniej liczny stanowi również istotne źródło w badaniach nad aktywnością kapłanów i świątyń w Egipcie ptolemejskim. Inskrypcje są pomocne również w identyfikacji zawodów kapłańskich oraz ich odpowiedników w różnych językach. Do ustalenia greckich oraz egipskich odpowiedników najwyższych godności kapłańskich posłużyły uchwały synodów kapłańskich z czasów ptolemejski, zwłaszcza tekst uchwały z Kanopos (238 r. p.n.e.) albo tekst Uchwały z Memfis (196 r. p.n.e.), który dotrwał do naszych czasów dzięki słynnemu kamieniowi z Rosetty[24]. Teksty te zostały spisane Greką, demotyką egipską i hieroglifami. Zwierają katalog różnych kapłanów, którzy byli uczestnikami obu synodów i autorami tekstów. Katalog ten obejmuje najważniejsze urzędy kapłańskie pełnione zarówno przez personel religijny, jak i administracyjny: kapłanów-lesonisów, najwyższych urzędników administracyjnych

[21] O. Hor 19; 21; 22; 33.

[22] O. Hor 15; 33.

[23] P.T. Nicholson, *The Sacred Animal Necropolis at North Saqquara. The Cults and Their Catacombs*, [w:] *Divine Creatures. Animal Mummies...*, s. 50-68; K.A.D. Smelik, *op. cit.*, s. 225-243.

[24] Uchwała z Kanopos, stela z Tanis: CPI I 119 = I. Prose 9 = OGIS I 56a; uchwała z Memphis, kamień z Rostetty: CPI I 126 = SB V 8299 = I. Prose 16 = OGIS I 90.

w świątyni (egipski: mr-šn; grecki: ἀρχιερεύς), proroków, kapłanów, którzy uczestniczyli w codziennych rytuałach i byli odpowiedzialni m.in. za zmianę szat posągu bóstwa (w innych źródłach określani tytułem στολιστής), kapłanów-pteroforoi, których funkcja do dzisiaj pozostaje niejasna oraz kapłanów-skrybów. Dalej tekst wspomina ogólnie o wszystkich innych kapłanach, którzy pracują w świątyniach na terenie Egiptu:

οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προφῆται καὶ οἱ εἰς τὸ ἄδυτον εἰσπορεύομενοι πρὸς τὸν στολισμὸν τῶν θεῶν καὶ πτεροφόραι καὶ ἱερογραμματεῖς καὶ οἱ ἄλλοι ἱερεῖς οἱ συναντήσαντες ἐκ τῶν κατὰ τὴν χώραν ἱερῶν[25].

Teksty te rzucają więc światło na najwyższe urzędy kapłańskie, zarówno na funkcje, które wiązały się ze sprawowaniem kultu, jak i na zarządców świątyń. Na ich podstawie możliwa jest rekonstrukcja hierarchii wśród kapłanów i poznanie tych funkcji, które znajdowały się u jej szczytu. Ponadto, dzięki temu, że analizowane inskrypcje były spisane Greką, Demotyką i hieroglifami, pozwoliły one na zidentyfikowanie odpowiedników poszczególnych funkcji w grece i języku egipskim. Znacznie ułatwiło to analizę i interpretację tych funkcji w innych dokumentach, w przypadku których nie posiadamy dwujęzycznych wersji.

Źródła literackie

Kolejną kategorią źródeł, które dostarczają informacji na temat aktywności kapłanów w okresie ptolemejskim są teksty autorów antycznych, Diodora Sycylijskiego i Strabona[26]. Ich relacje do pewnego stopnia uzupełniają obraz, który wyłania się z analizy materiału papirologicznego oraz epigraficznego. Należy jednak pamiętać, że relacje obu autorów nie odzwierciedlają natywnej, egipskiej perspektywy, dostarczając greckiego punktu widzenia na opisywane zagadnienia.

Diodor Sycylijski poświęcił Egiptowi pierwszą księgę swojego dzieła zatytułowanego *Biblioteka Historyczna*. Badacze zakładają, że Diodor odwiedził Egipt osobiście, w swojej relacji wykazuje się znajomością rodzimych tradycji i zwyczajów egipskich. Przypuszcza się jednak, że nie podróżował i nie zwiedził całego Egiptu, jako że badacze wskazują, że w swoim opisie Egiptu Diodor korzystał dodatkowo m.in. z prac Herodota, Hekatajosa z Abdery oraz Agatarchides z Knidos[27]. W kwestiach związanych

[25] Demotyka: tꜣ mr-sn wt ỉw (?) nꜣ mr šn.w ỉrm nꜣ ḥm nṯr.w ỉrm nꜣ wʿb.w nt šm r pꜣ nt wʿb r ỉr mnḫ n nꜣ nṯr.w ỉrm nꜣ sḫ.w (n) Pr-ʿnḫ nꜣ sḫ.w (n) mḏy nṯr ỉrm nꜣ ky.w wʿb.w ỉ-ỉr ỉy n nꜣ ỉrpy.w n Kmy; Hieroglify: ỉw mr.w gs.w pr.w ḥm.w nṯr.w ḥry.w sštꜣ ʿb.w nṯr smʿ r nṯr.w m. sṯ.t= sn sš.w mḏꜣ.t nṯr rḫ.wt ỉḫ.wt ỉt.w nṯr mi ḳd=sn ỉy m ỉtr.ty tꜣ.wy; teksty uchwały z Kanopos, stela z Tanis, na podstawie CPI I 119.

[26] LCL 279; LCL 267.

[27] A.B. Lloyd, *The Egyptian Labyrinth*, „Journal of Egyptian Archaeology" 1970, 56, s. 81-100; A. Burton, *Diodorus Siculus, Book I. A Commentary* (*Études préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain* 29), Leiden 1972, s. 1-34; G. Malinowski, *Agatarchides z Knidos. Dzieje*, Wrocław 2007.

z funkcjonowaniem kultów oraz aktywnością kapłanów dzieło Diodora uważa się za wiarygodne źródło informacji. Zawarte w nim opisy rzucają światło na organizację kultu świętych zwierząt oraz biznesu pogrzebowego oraz na obowiązki niektórych kapłanów. Zwraca się przy tym uwagę na fakt, że opis procesu mumifikacji zaprezentowany przez Diodora jest bardzo dokładny i odpowiada rzeczywistości[28].

Badacze nie mają wątpliwości, że Strabon odwiedził Egipt (ok. 25 r. n.e.) i prawdopodobnie mieszkał w Aleksandrii. Nie ma wątpliwości, że był on naocznym świadkiem opisywanych przez siebie wydarzeń. Pomimo tego, że działał on na początku epoki rzymskiej, jego relacje mogą zostać wykorzystane w badaniach nad okresem ptolemejskim, jako że Strabon często odnosił w swoich opisach do wydarzeń, które rozgrywały się za panowania Ptolemeuszy[29]. Strabon dostarcza również cennych informacji na temat funkcjonowania kultu świętych krokodyli na terenie Fajum i często odnosi się przy tym, w jaki sposób praktykowano inne kulty zwierzęce na terenie Egiptu[30].

Zarówno relacje Diodora, jak i Strabona dostarczają ważnych informacji na temat personelu świątyń. Badacze wskazują, są one wiarygodne i można je traktować jako źródło do przebadania aktywności kapłanów w Egipcie ptolemejskim.

Materiał archeologiczny

Materiał archeologiczny stanowi istotną grupę źródeł, która wykorzystywana jest do rekonstrukcji dziejów starożytnego Egiptu. Są to m.in.: monumentalne budowle, zwłaszcza świątynie i grobowce ozdobione reliefami, malowidłami oraz inskrypcjami, a także sarkofagi, mumie, ceramika, broń, przedmioty kultowe i różne przedmioty codziennego użytku[31]. Wszystkie te obiekty budzą powszechną fascynację od czasów starożytnych. Materiał ten jest bardzo liczny, czym wyróżnia się na tle znalezisk pochodzących z innych regionów świata antycznego. Obfitość źródeł archeologicznych wynika przede wszystkim z faktu, że cywilizacja egipska istniała i rozwijała się nieprzerwanie przez kilka tysiącleci. Również sprzyjające warunki naturalne miały wpływ na liczbę oraz na ogólnie dobry stan zachowania tych źródeł. Ponadto, materiał ten sukcesywnie się powiększa, co zawdzięczamy licznym misjom archeologicznym, które badają stanowiska rozsiane na terenie całego Egiptu. Kolejne wykopaliska przynoszą

[28] Diod. I 83-84; 90-92; A. Burton, *op. cit.*, s. 29-31.

[29] D. Dueck, *Introduction*, [w:] *The Routledge Companion to Strabo*, red. D. Dueck, London-New York, s. 1-2; D.W. Roller, *A Historical and Topographical Guide to the Geography of Strabo*, Cambridge 2018, s. 941-977.

[30] Strab. XVII 1.37-38; T. Derda, *The necropolis workers in Graeco-Roman Egypt in the light of the Greek papyri*, „Journal of Juristic Papyrology" 1991, 21, s. 13-36.

[31] Np.: A. Dieter, *Temples of the Last Pharaohs*, New York-Oxford 1999, s. 143-224.

nowe informacje i znaleziska, w tym również tekstów pisanych: materiału papirologicznego i epigraficznego.

Obfitość, różnorodność, relatywnie dobry ogólny stan zachowania oraz fakt, że cześć źródeł materialnych nadal oczekuje na odkrycie sprawia, że uwaga uczonych zajmujących się Egiptem skupia się przede wszystkim na źródłach archeologicznych, zwłaszcza jeżeli chodzi o prace dotyczące świątyń i religijności w starożytnym Egipcie. W badaniach nad pozareligijną aktywnością pracowników świątyń oraz ich rolą w społeczeństwie i gospodarce okresu ptolemejskiego znaleziska archeologiczne odgrywają drugorzędną rolę. Analiza materiału archeologicznego jest jednak niezbędna, ponieważ uzupełnia informacje dostarczane przez źródła pisane, pozwalając na osiągnięcie rzetelnych rezultatów.

W przypadku badań nad aktywnością kapłanów w Egipcie ptolemejskim materiał archeologiczny rzuca światło na funkcjonowanie świątyń. Analiza zachowanych budynków świątynnych oraz ich pozostałości, a także otoczenia świątyni, pozwala odtworzyć m.in. organizację i przebieg kultu. Tak jak dzieje się to w przypadku omawianego kultu świętych ptaków nekropolii memfickiej. Papirusy pokazują, że kult świętych ibisów i sokołów był dobrze zorganizowany, a jego skalę potwierdzają źródła archeologiczne, ponieważ w nekropolii memfickiej znaleziono tysiące zmumifikowanych ptaków[32]. Właśnie w przypadku kultu świętych zwierząt, znaleziska mumii zwierzęcych pozwalają odtworzyć geografię religijną w Egipcie. Nawet jeżeli jakiś kult nie jest dokładnie opisany przez papirusy, na podstawie materiału archeologicznego można odtworzyć jego funkcjonowanie, jak w przypadku kultu krokodyli na terenie Fajum, gdzie skorupy jaj krokodyli wskazywały miejsca ich inkubacji i hodowli[33].

Czasami, jak w przypadku sanktuarium w Soknopaiou Nesos, materiał archeologiczny pozwala zrozumieć zależności pomiędzy poszczególnymi świątyniami na danym terenie. Soknopaiou Nesos była osadą położoną na terenie oazy Fajum na północnym brzegu jeziora Moeris, była więc odizolowana od reszty osady i aby się do niej dostać należało przeprawić się na drugą stronę jeziora. Znajdująca się tam świątynia poświęcona Soknopaiosowi i Izydzie o przydomku Neferses stanowiła nie tylko najważniejsze miejsce kultu, ale również ważny ośrodek polityczny oraz społeczno-gospodarczy tej części regionu. Dokumenty należące do archiwum świątynnego sugerują, że głównemu sanktuarium w Soknopaiou Nesos podlegały mniejsze świątynie w okolicznych miejscowościach: Neilou Polis i Dionysias. W tych miejscowościach znajdowała się na przykład ziemia, nad którą kontrolę sprawowali kapłani ze świątyni w Soknopaiou Nesos[34]. Pewien rodzaj zależności potwierdza również materiał archeologiczny. Analiza

[32] P.T. Nicholson, *op. cit.*, s. 44-71.

[33] E. Bresciani, *Sobek, Lord of the Land of the Lake*, [w:] *Divine Creatures. Animal Mummies...*, s. 199-206.

[34] P. Amh.Gr. II 36 (132 r. p.n.e.).

pozostałości świątyń w Dionysias oraz Neilou polis pokazuje, że były one podobne pod względem architektonicznym do świątyni Soknopaiosa i Izydy w Soknopaiou Nesos. Badacze sugerują, że obie świątynie te mogły powstać w tym samym czasie co główna świątynia. Źródła wskazują więc na istnienie jakiejś struktury świątynnej na tym terenie, w którym głównemu ośrodkowi w Soknopaiou Nesos podlegają mniejsze kapliczki w otaczających osadach[35].

Podsumowanie

Badacze Egiptu grecko-rzymskiego mają do dyspozycji różnorodną i bogatą bazę źródłową. Integracja informacji pochodzących z tekstów greckich i egipskich oraz wykorzystanie materiału archeologicznego i literackiego z jednej strony nastręcza wielu problemów metodologicznych, z drugiej jednak, pozwala osiągnąć rzetelne rezultaty w badaniach nad społeczną i gospodarczą historią Egiptu. W szerszej perspektywie wyniki powyższych badań mogą stać się istotne dla historyków, którzy prowadzą podobne badania w odniesieniu do innych regionów świata grecko-rzymskiego, ale nie mają do dyspozycji tak wyjątkowej bazy źródłowej.

Bibliografia

Bresciani E., *Sobek, Lord of the Land of the Lake*, [w:] *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, red. S. Ikram, Cairo-New York 2005, s. 199-206.

Burton A., *Diodorus Siculus, Book I. A Commentary* (*Études préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain* 29), Leiden 1972.

Chaufray M.-P., *La fonction du lesonis dans les temples Egyptiens de L'epoque Saite a L'epoque Ptolemaique* (*Studia Hellenistica* 61), Leuven 2023.

Clarysse W., *Prosopographia Ptolemaica IX. Addenda et corrigenda au volume III (1956)*, Lovanii 1981 (= *PP*IX).

Clarysse W., Sijpesteijn P.J., *A Letter from a dancer of Boubastis*, „Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete" 1995, 41, s. 56-61.

Clarysse W., Thompson D.J., *Counting the People in Hellenistic Egypt*, vol. 1: *Population Registers* (= *P. Count)*, vol. 2: *Historical Studies*, Cambridge 2006.

Clarysse W., Thompson D.J., *P. Count 2 Continued: A Ptolemaic Population Register from the Arsinoite Nome*, [w:] *Hieratic, Demotic and Greek Studies and Text Editions. Festschrift in Honour of Sven P. Vleeming (P.L. Bat. 34)*, red. K. Donker van Heel, F.A. Hoogendijk, C.J. Martin, Leiden 2018, s. 162-189.

Depauw M., *A Companion to Demotic Studies*, Bruxelles 1997.

Depauw M., *The Isionomos and In-wwy*, [w:] *Egyptian Religion: The Last Thousand Years*, red. W. Clarysse, A. Schoors, H. Willems, Leuven 1998, s. 1131-1153.

Derda T., *The necropolis workers in Graeco-Roman Egypt in the light of the Greek papyri*. „Journal of Juristic Papyrology" 1991, 21, s. 13-36.

[35] P. Davoli, *The Temple of Soknopaios and Isis Nepherses at Soknopaiou Nesos (El-Fayyum)*, [w:] *Le myrte et la rose*, red. G. Tallet, Ch. Zivie-Coche, Montpellier 2014, s. 51-68.

Dieter A., *Temples of the Last Pharaohs*, New York-Oxford 1999.
Dils P., *Les ṯ'j (n³) ntr.w ou θεαγοὶ Fonction Religieuse et Place dans le vie Civile*, „Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale" 1995, 95, s. 153-171.
Dueck D., *Introduction*, [w:] *The Routledge Companion to Strabo*, red. D. Dueck, London-New York, s. 1-6.
Evans J.A.S., *A Social and Economic History of an Egyptian Temple in the Greco-Roman Period*, „Yale Classical Studies" 1961, 17, s. 143-283.
Gorre G., *Les relations du Clergé Égyptien et des Lagides d'après les srouces privées*, Leuven 2009.
Hobson D., *Greeks and Romans at Soknopaiou Nesos*, [w:] *Proceedings of the XVI International Congress of Papyrology*, red. R.S. Bagnall, G.M. Browne, A.E. Hanson, L. Koenen, Chico 1981, s. 389-403.
Hoffmann F., Quack J.F., *Pastophoros*, [w:] *A Good Scribe and Exceedingly Wise Man: Studies in Honour of W.J. Tait*, red. A.M. Dodson, J.J. Johnston, W. Monkhause, London 2014, s. 127-154.
Huss W., *Der Makedonische König und die Ägyptischen Priester. Studien zur Geschichte des Ptolemaiischen Ägypten*, Stuttgart 1994.
Johnson J.H., *The Role of the Egyptian Priesthood in Ptolemaic Egypt*, [w:] *Egyptological Studies in Honor of Richard A. Parker Presented on the Occasion of His 78th Birthday*, red. L.H. Lesko, Hanover-London 1986, s. 70-84.
Kessler D., Nur el-Din A.H., *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*, [w:] *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, red. S. Ikram, Cairo-New York 2005, s. 120-163.
Lloyd A.B., *The Egyptian Labyrinth*, „Journal of Egyptian Archaeology" 1970, 56, s. 81-100.
Malinowski G., *Agatarchides z Knidos. Dzieje*, Wrocław 2007.
Nicholson P.T., *The Sacred Animal Necropolis at North Saqqara. The Cults and Their Catacombs*, [w:] *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, red. S. Ikram, Cairo-New York 2005, s. 44-71,
Otto W., *Priester und Tempel im Hellenistischen Ägypten*, 2 vol., Leipzig-Berlin 1905-1908.
Peremens E., Van't Dack E., *Prosopographia Ptolemaica III. Le Clergé, le notariat, les tribunaux nos 4984-8040*, Lovanii 1956 (= *PP*III).
Quaegebeur J., *Le terme Tnf(j) „danseur" en démotique*, [w:] *Grammata Demotica. Festschrift für Erich Lüddeckens zum 15. Juni 1983*, red. H.-J. Thiessen, K.Th. Zauzich, Würzburg 1984, s. 157-170.
Ray J.D., *The complaint of Herieu*, „Revue Égyptologique" 1977, 29, s. 97-116.
Roller D.W., *A Historical and Topographical Guide to the Geography of Strabo*, Cambridge 2018.
Sauneron S., *The Priests of Ancient Egypt. New Edition*, tłum. D. Lorton, Ithaca-London 2000.
Schentuleit M., *Organization of the priesthood in Soknopaiou Nesos. Transition between the Ptolemaic and Roman periods*, [w:] *Soknopaios. The Temple and Worship. Proceeding of the First Round Table of the Centro di Studi Papirologici of Università del Salento, Lecce – October 9th 2013*, red. M. Capasso, P. Davoli, Lecce 2015.
Smelik K.A.D., *The cult of the ibis in the Graeco-Roman period*, [w:] *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain* (*Studies in Hellenistic Religions* 78), red. M.J. Vermaseren, Leiden 1976, s. 225-243.
Thomas S.E., *The Pastophorion Revisited: Owners and Users of „Priests' Houses" in Ptolemaic Pathyris and Elsewhere in Egypt*, „Journal of Egyptian Archaeology" C 2014, p. 111-132.
Wilimowska J., *Sacred Animal Cult Workers in the Ptolemaic Fayum*, „Journal of Juristic Papyrology" 2020, 50, s. 263-298.
Zecchi M., *Sobek of Shedet. The Crododile God in the Fayyum in the Dynastic Period*, Todi 2010.

Strony internetowe

trimegistos.org [dostęp: 09.2024].

ŹRÓDEŁ NIGDY ZA WIELE! O WYZWANIACH I INTERDYSCYPLINARNOŚCI W BADANIACH NAD AKTYWNOŚCIĄ KAPŁANÓW W EGIPCIE PTOLEMEJSKIM

S t r e s z c z e n i e

Niniejszy artykuł poświęcony jest problemom i wyzwaniom w badaniach nad dziejami starożytnego Egiptu, które sprawia niezwykle obszerna oraz różnorodna baza źródłowa. Materiał ten obejmuje przede wszystkim papirusy i ostraca, inskrypcje, źródła literackie, archeologiczne i numizmatyczne. Integracja informacji dostarczanych przez poszczególne kategorie źródeł stanowi główny problem w badaniach nad Egiptem i wymaga interdyscyplinarnego podejścia. Teksty z Egiptu są zróżnicowane pod względem językowym, co wiąże się koniecznością czytania i analizowania przez badaczy dokumentów zapisanych w kilku językach m.in. egipskim (który zapisany jest różnymi typami pisma), grece, koptyjskim, łacinie i aramejskim. Ten unikalny materiał pozwala na dokładne przebadanie niektórych aspektów społecznych i gospodarczych w Egipcie, co często jest utrudnione lub niemożliwe w przypadku innych części świata starożytnego. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie bazy źródłowej ze starożytnego Egiptu, biorąc pod uwagę zarówno problemy, jakie sprawia analiza tych źródeł, jak i możliwości, które oferuje. Artykuł skupia się na źródłach datowanych na okres ptolemejski, które związane są z aktywnością personelu świątyń na terenie Egiptu w tym okresie. Powyższe zagadnienia omawiane są na podstawie rezultatów projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki mającego na celu przebadanie społecznej i gospodarczej kapłanów i pracowników świątyń w okresie ptolemejskim.
Słowa kluczowe: kapłani, personel świątynny, Egipt ptolemejski, świątynie egipskie, źródła antyczne, papirologia

YOU CAN NEVER HAVE TOO MANY SOURCES! ON CHALLENGES AND INTERDISCIPLINARITY IN RESEARCH ON THE ACTIVITY OF PRIESTS IN PTOLEMAIC EGYPT

S u m m a r y

This paper is devoted to the problems and challenges in the research of ancient Egyptian history that are caused by the extremely extensive and diverse source base. This material includes mainly papyri and ostraca, inscriptions, literary texts, archaeological and numismatic sources. Integration of information provided by different categories of sources is a major problem in the research on Egypt and requires an interdisciplinary approach. Moreover, texts from Egypt are linguistically diverse, which requires researchers to read and analyse documents written in several languages, including Egyptian (which is written in different types of script), Greek, Coptic, Latin and Aramaic. This unique material allows for a detailed study of certain social and economic aspects in Egypt, which is often difficult or impossible in the case of other parts of the ancient world. This paper aims to present the source base from ancient Egypt, considering both the problems posed by the analysis of these sources and the opportunities they offer. The article focuses on sources dated to the Ptolemaic period that are related to the activity of temple personnel in Egypt. The above issues are discussed based on the results of a research project financed by the National Science Centre aimed at examining the social and economic status of priests and temple workers in the Ptolemaic period.
Keywords: priests, temple personnel, Ptolemaic Egypt, Egyptian temples, ancient sources, papyrology